

VROUW EN SAMENLEVING

Harrie Leyten

Een eigen domein

Afrikaanse vrouwen zijn blootgesteld aan de negatieve beeldvorming. In dit perspectief is de opvatting ontstaan dat Afrikaanse vrouwen slachtoffers zijn geweest (en soms nog zijn) van mannelijke overheersing. In deze redenatie paste de opvatting dat vrouwen ook in Afrika het 'zwakke' geslacht zijn (of zijn geweest) en niet in staat waren om mannelijke agressie te weerstaan. Dit zou ondermeer blijken uit situaties waarin het vrouwen verboden was (of is) om aanwezig te zijn bij maskerdansen, of zelfs maar maskers aan te raken. Een 'bewijs' voor deze vrouw-onvriendelijke situaties werd gevonden in de verwijzingen naar vrouwen die uit het dorp werden verjaagd voordat een masker verscheen.

Een zorgvuldige bestudering van situaties waarin mannen en vrouwen van elkaar worden gescheiden (zoals bij sommige maskerdansen) en die verklaard worden als voorbeelden van onderdrukking van vrouwen door mannen, levert een geheel ander beeld op.

In een Afrikaanse dorp, vaak omschreven als een 'traditioneel' dorp, hadden mannen en vrouwen ieder hun eigen domein. Daarin waren zij actief in situaties die zij zelf beheerden en waar de andere sekse geen toegang in had. We spreken van domeinen. Het domein van de vrouw omvatte de landbouw, dat wil zeggen: het verbouwen van gewassen die zij nodig had om voor haar gezin maaltijden te bereiden, het vervoeren van de oogst van de akker naar huis, het koken van de maaltijden.

De vrouw brouwt het bier in potten Dogon
(Foto Wouter van Beek)

Andere werkzaamheden, zoals het fabriceren van ijzeren gereedschap (smederij), oorlogsvoering, het verbouwen van handelsgewassen ('cashcrops', zoals cacao, koffie e.a.) worden gezien als behorend tot het domein van de man.

De twee domeinen zijn(waren) in ieder dorp gescheiden. Leden van beide domeinen (mannen en vrouwen) kenden de grenzen tussen de beide domeinen en gingen die grenzen niet over. Zelfs in een huwelijk waarin man en vrouw zoveel met elkaar delen, heeft ieder van hen een

afgebakend gebied. In veel samenlevingen heeft de vrouw haar eigen hut en haar eigen graanschuur. Voor haar kinderen is zij het middelpunt van hun gezinsleven.

Hoe zeer de domeinen van man en vrouw gescheiden zijn, is duidelijk zichtbaar op de weekmarkten die in ieder dorp en stad plaats vinden. Mannen en vrouwen hebben ieder hun eigen duidelijk afgescheiden gedeelte van het marktterrein om er hun goederen te verkopen (foto's markt in Fischer "Guro" pp 28-29).

De vrouwen verkopen er tomaten, peper, bananen, vis, ... In kleine hoeveelheden. De mannen verkopen er ijzerwaren, gereedschappen, fiets onderdelen, sloten, kettingen, maar ook plastic fietszadels, batterijen voor zaklampen.

Het onderscheid tussen de twee domeinen is niet voortgekomen uit praktische overwegingen, om echtelijke ruzies te voorkomen of om de duurzaamheid van de relaties te versterken.

Het onderscheid tussen de twee domeinen, en daardoor het onderscheid tussen de posities van man en vrouw in de samenleving en de familie, tussen de verschillende bijdragen van man en vrouw op maatschappelijke, economisch en cultureel niveau, zijn verankerd in de Afrikaanse opvattingen over man-zijn en vrouw-zijn.

In de Joods-Christelijke cultuur is de opvatting over het huwelijk gebaseerd op de tekst van Genesis: "Daarom verlaat de man zijn vader en moeder en hecht zich geheel aan zijn vrouw; en zij worden één." (Gen.2,24) Het traditioneel Afrikaanse standpunt met betrekking tot het huwelijk verschilt fundamenteel. Het traditionele huwelijk in Afrika is niet een verbintenis tussen twee individuen, maar tussen twee families. Bruid en bruidegom blijven lid van hun eigen familie; hun eerste loyaliteit is aan hun eigen familie en niet aan hun huwelijkspartner. In een aantal culturen wonen de echtelieden niet samen; zij delen geen huis. Man en vrouw blijven bij hun respectievelijke families wonen. De kinderen die zij krijgen, wonen bij een van de ouders (babies, kleuters en meisjes bij de moeder; zodra de jongens wat groter worden, trekken zij bij hun vader in).

Vrouwen (Foto Wouter van Beek)

In de meeste gevallen kookt de vrouw de maaltijd voor haar man. Een van haar kinderen zal de maaltijd in een kommetje naar zijn vader brengen. Wanneer een man meerdere echtgenotes heeft (polygamie) zullen de vrouwen om beurten koken. De vrouw die kookt zal als regel die avond bij haar man slapen.

De huwelijksband is zwak te noemen, als deze beoordeeld wordt op het gebied van echtelijke woning, gezamenlijk huishouding, economische en emotionele relatie; daarentegen is de band met haar familie (vooral wanneer het een matrilineaire verwantschap betreft) voor de vrouw belangrijker dan die met haar echtgenoot.

(Katharine Abu "The separateness of spouses Conjugal resources in an Ashanti town". In Christine Oppong 1983, 156-158)

In een traditioneel huwelijk is de relatie tussen de partners gebaseerd op onderlinge onafhankelijkheid. 'Op eigen benen staan' is de basishouding van de vrouw en centrale punt in het beeld dat de vrouwen van zichzelf hebben of nastreven.

De vrouw wil ook economisch onafhankelijk zijn: ze zal altijd een economisch productieve rol willen spelen in haar gezin en in de samenleving. Dit betekent dat zij naast de zorg voor opvoeding van haar kinderen en haar huishoudelijke verplichtingen ook zelf een inkomen wil verdienen. Zo zal zij groenten verbouwen voor de dagelijkse maaltijd, maar ook extra groenten telen om te kunnen verkopen op de markt.

In feministische kringen in het Westen is vaak beweerd dat Afrikaanse vrouwen worden uitgebuit en onderdrukt, gezien het vele en zware werk dat zij verzetten op de akkers. Voor de Afrikaanse vrouw echter is dit werk geen bewijs van uitbuiting, maar een uitoefening van een recht, maar een teken van haar economische onafhankelijkheid en een uiting van haar zelfbewuste levenskracht en van haar imago als zelfstandige vrouw. Al op jonge leeftijd wordt meisjes geleerd (vooral in een stedelijke omgeving) om met een schaal met tomaten of andere vruchten de straat op te gaan om een (klein) inkomen te verdienen.

Het is niet verwonderlijk dat missionarissen en zendelingen versteld stonden van de Afrikaanse opvattingen over het huwelijk en de gevolgen ervan voor vrouwen. Een steeds terugkerende bron van ergernis bij hen waren polygamie (huwelijk van een man met meerdere vrouwen), het ontbreken van een gezamenlijk beheer van het gezinsinkomen door man en vrouw (de vrouw moet voor haar eigen inkomen zorgen) en het erven door de familie van de man van zijn geld in plaats van door de weduwe. Maar Afrikaanse vrouwen lijken vastbesloten om het verdienen en beheren van eigen geld door de beide echtgenoten gescheiden te houden. Een veel gehoord argument is dat in geval van een echtscheiding de vrouw haar aandeel niet terug zou krijgen.

Missie en zending, gedreven door hun christelijke idealen, hebben zich vanaf het begin beijverd om de Afrikaanse opvattingen over het huwelijk te vervangen door westerse normen van monogamie (huwelijk is een verbintenis van één man en één vrouw' en dat een huwelijk een blijvend instituut is 'tot de dood ons scheidt'). Zij wisten zich gesteund door de koloniale wetgever die deze westerse opvattingen in de nieuwe rechtsstaat als norm en voorschrift opnamen.

Rites de passage

Cruciaal voor het begrijpen van de relatie van de vrouw met de samenleving is de visie op het menselijk leven. De Franse socioloog Arnold van Gennep publiceerde in 1908 een boek met de titel "Rites de Passage". Hij betoogde daarin dat ieder mens in zijn leven door een viertal fasen gaat: 1. De fase die vooraf gaat aan zijn geboorte. 2. De fase tussen geboorte en puberteit. 3. De fase tussen puberteit en huwelijk. 4. De fase tussen huwelijk en dood. De overgang (passage) tussen de ene fase en de volgende is cruciaal. Die overgang is riskant, er kan van alles fout gaan. Daarom wordt iedere passage ingebed in rituelen. De rituelen markeren op hun beurt drie elementen: 1) *séparation* (scheiding); het verlaten of achterlaten van de vorige fase, 2) *marge* (letterlijk: opzij zetten), 3) *réintégration* (re-integratie) het binnen gaan in de volgende fase.

Overall in Afrika bestaan *Rites de passage*. Hoewel zij in onderdelen of details van elkaar verschillen (in sommige culturen bestaat besnijdenis van zowel jongens als meisjes, in andere alleen voor een van de seksen of helemaal niet), is er in alle overgangsrituelen een algemeen

patroon te onderscheiden. Het is onmogelijk om een overzicht te geven van al deze rituelen. Hier wordt een selectie gepresenteerd.

Fase 1: Vóór de geboorte

Volgens de traditionele opvattingen bijna overal in Afrika wordt het menselijke leven gezien als een lange doorgaande lijn, die begint lang vóór de geboorte, bij de conceptie of zelfs lang daarvóór, in het zogenaamde 'hiervoormals', de toestand waarin nog niet geboren en verblijven in afwachting van het moment dat zij 'naar de aarde gaan' en zich nestelen in een moederschoot om geboren te worden. De dag van de geboorte, die in Europa ieder jaar wordt gevierd als 'verjaardag' is voor Afrikanen niet belangrijk, omdat het leven al lang bestaat. Tegelijk wordt het leven niet gezien als iets onveranderlijks of statisch. Een kind groeit niet alleen naar zijn volwassenheid door toe te nemen in lengte en omvang, door kennis en wijsheid te verwerven. Het kind groeit ook in zijn mens-zijn, dat wil zeggen, dat een baby nog pas 'een beetje' mens is en dat pas de oude man of vrouw het 'volledige' mens-zijn heeft bereikt. De oude mens heeft het leven 'ten volle' geleefd en verdient daarom meer respect dan een kind: de belediging van een oude man of vrouw geldt als een groot vergrijp. Het woord van de oude mens wordt serieus genomen; er wordt naar geluisterd. Een kind is geliefd, het wordt geknuffeld, maar het kind moet leren, dat zijn plaats nog onder aan de maatschappelijke ladder is. Daarom werd een overleden baby zonder veel ritueel begraven, terwijl de begrafenis van een oude mens uitbundig wordt gevierd.

Het krijgen van kinderen wordt overal in Afrika gezien als de belangrijkste opdracht in het leven van mannen en vrouwen. Wanneer een huwelijk onvruchtbaar blijkt, wordt het in veel culturen beschouwd als niet gesloten. Beide partners kunnen zonder problemen opnieuw trouwen. Na haar huwelijk wil een vrouw zo spoedig mogelijk zwanger worden. Lukt dat niet, dan zal zij hulp zoeken bij ervaren vrouwen (moeders van veel kinderen) of bij een heler, die de oorzaak probeert te vinden voor de uitblijvende zwangerschap. In Zuid Ghana krijgen deze vrouwen het advies een *Akua'ba* beeldje te laten snijden en dat met zich mee te dragen. Een dergelijk beeldje is vernoemd naar de vrouw Akua die ooit leefde en niet zwanger werd.

Akua'ba Fanti (Foto J. Leijten)

Akuaba Ashanti

Nadat zij een beeldje van een geïdealiseerd kindje (een meisje: *ba*) had laten maken en het in haar omslagdoek droeg, alsof ze een levend kind droeg, werd ze zwanger. Vrouwen die zwanger willen worden, dragen sindsdien een dergelijk beeldje. Veel zwangere vrouwen gaan tegen het einde van hun zwangerschap terug naar hun moeder om in haar huis te bevallen. Vaak blijft zij een of zelfs twee jaar bij haar moeder wonen, om in alle rust en goed verzorgd haar baby te kunnen verzorgen. Daardoor voorkomt zij ook een nieuwe zwangerschap die zij niet wenst zo kort na de geboorte van haar eerste kind.

De geboorte zelf wordt doorgaans geleid door een ervaren vroedvrouw, zelf moeder van kinderen. Bij de Maasai zegt de vroedvrouw bij het doorkippen van de navelstreng: "Je bent vanaf nu verantwoordelijk voor je eigen leven, zoals ik dat ben voor het mijne". Dit moment wordt duidelijk beschouwd als de fysieke scheiding van het kind van zijn moeder en ritueel bevestigd. Bijna overal in Afrika wordt de geboorte van een baby niet onmiddellijk bekend gemaakt, zelfs niet aan de vader. Men is zich bewust van de risico's die verbonden zijn aan deze eerste dagen. Perinatale sterfte is hoog. Moeder en kind blijven in huis, in het donker, het kind krijgt geen naam. Het is het ritueel van de *marge*. Het is de periode van de overgang tussen twee werelden, waarin het niet langer in de schoot verborgen zit, maar ook nog niet opgenomen is in de familie. Wanneer een baby binnen acht dagen na de geboorte stierf, werd in sommige culturen gezegd, dat het geen mensenkind was geweest, maar een kwaadwillende geest die de moeder had bezocht in de vorm van een kind. Het lijkje werd niet begraven, maar in het heilige bos gelegd.

Na acht dagen wordt het kind voor het eerst naar buiten gebracht. In het Engels heet dit '*the outdoor ceremony*'. Dit is het moment dat het kind als mens, als lid van de familie en de gemeenschap wordt aangenomen: het moment van de *re-integratie*. De nieuwe baby wordt

gewassen, soms geschoren, prachtig aangekleed en getoond aan iedereen. Familieleden en burens komen het kind bewonderen en de moeder feliciteren. Ze brengen kleine geschenken mee. De vader speelt hier voor het eerst ook een rol, omdat hij op deze dag publiekelijk het kind erkent als het zijne. In Zuid Ghana zal hij een klompje goud (soms in de vorm van een kleine ketting of ring) aan zijn kind geven als teken van erkenning en waardering. Hij zal een paar druppels water en daarna een paar druppels jenever op de lippen van zijn kind leggen, waarbij hij zegt: “Wanneer je water proeft, zeg dan dat het water is, wanneer je jenever proeft, zeg dan dat het jenever is”. Hiermee roept hij het kind op om in zijn/haar leven steeds de waarheid te spreken.

Het is opvallend, dat in de klassieke Afrikaanse kunst geen zelfstandige afbeeldingen bestaan van kinderen. Zij worden slechts afgebeeld in samenhang met hun moeder, als een verlengstuk van hun moeder. Het kind wordt in deze afbeeldingen gezoogd of op de rug gedragen, zoals moeders doen. Omdat het kind nog niet volledig lid is van de samenleving, nog niet helemaal ‘gesocialiseerd’, nog geen economische of productieve inbreng heeft, wordt een zelfstandige afbeelding niet als zinvol beschouwd. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de christelijke kunst waar een uitgesproken voorkeur bestaat voor afbeeldingen van het kind Jezus.

Ere ibeji Tweelingen Yoruba Nigeria

In dit verband dient gewezen te worden op de zogenaamde tweelingbeeldjes van de Yoruba (Nigeria) en de Ewe (Togo, Ghana). Hoewel deze figuurtjes gemaakt worden voor overleden kinderen (tweelingen), stellen de afbeeldingen duidelijk volwassenen voor, zoals blijkt uit de genitaliën, scarificaties, haardracht enzovoorts.

De geboorte van een tweeling is overal in Afrika een bijzondere gebeurtenis. In sommige culturen werd een tweeling vroeger beschouwd als iets tegennatuurlijks voor de mens: beide kinderen werden gedood. De Yoruba (Nigeria) zijn ervan overtuigd dat de Schepper-God deze twee kinderen als een twee-eenheid heeft bedoeld; zij moeten samen blijven, levend of dood. Indien een van de twee sterft, bestaat de vrees dat het overlevende kind ook zal sterven. Daarom wordt een substituut gevonden voor het overlevende kind, een houten

beeldje, dat samen met het levende kind wordt verzorgd, gebaad, gevoed en gekoesterd. Tweelingen staan in hoog aanzien: zij mogen bijvoorbeeld bedelen (wat kinderen doorgaans niet toegestaan is).

Fase 2: tussen geboorte en puberteit

Initiatie van meisjes

Puberteitsriten worden vaak aangeduid als initiatie: het ingaan in de volgende fase, namelijk die van de volwassenheid. In bijna alle culturen in Afrika wordt een onderscheid gemaakt tussen de biologische en maatschappelijke puberteit. Bij een meisje wordt de biologische puberteit bereikt met de eerste menstruatie. Het meisje kan vanaf dat moment zwanger worden. Bijna overal wordt het vanuit een maatschappelijk oogpunt niet verstandig geacht dat een meisje op een zo jonge leeftijd zwanger wordt. Daarom worden de *rites de passage* vaak

uitgesteld tot een moment waarop haar familie van mening is dat het meisje rijp is voor het krijgen van kinderen. Bij veel volkeren bestaat de regel dat een meisje geen seks mag hebben zolang de puberteitsriten niet hebben plaats gevonden. Op deze wijze wordt gewaakt tegen een ongewenste zwangerschap. In veel culturen wordt deze zorg van volwassenen vertaald in de eis dat een meisje als maagd het huwelijk ingaat. Om deze eis kracht bij te zetten, wordt na de eerste huwelijksnacht het 'bewijs' verwacht dat het meisje inderdaad maagd was. Een extra reden om de puberteitsriten uit te stellen tot het meisje 17 of 18 jaar oud is, is (was) de regel dat op middelbare scholen, vooral internaten met een degelijke (christelijke) inslag, een studente die zwanger wordt, van school wordt (werd) verwijderd. Deze maatregel heeft tot gevolg gehad, dat meisjesstudenten stiekem gingen experimenteren met seks en in het geval van een (ongewenste) zwangerschap besloten tot een illegale abortus. Een en ander hing samen met het standpunt van de kerken met betrekking tot het gebruik van contraceptiva door ongehuwden. Besnijdenis van meisjes (clitoridectomie) is bij een aantal volkeren het belangrijkste onderdeel van de puberteitsriten, maar ook bij volkeren die deze besnijdenis niet kennen, bestaan overgangsriten, die soms *nubility rites* (huwbaarheidsriten) worden genoemd (Sarpong). 1977)

Bij de Maasai mogen meisjes vóór het bereiken van hun puberteit (hun eerste menstruatie) seks hebben met besneden (volwassen) jongens, dat wil zeggen de krijgers. Deze gewoonte is onderdeel van een ingewikkelde maatschappelijke constructie: alleen oudere mannen mogen een huwelijk aangaan; zij mogen ook meerdere vrouwen huwen, die zij kiezen uit de besneden meisjes. Dit heeft tot gevolg dat de jongere mannen in de rang van krijgers niet mogen trouwen om geen rivalen te zijn op de huwelijksmarkt van de oudere mannen. Om deze krijgers toch de mogelijkheid te laten voor seksuele contacten, wordt het hen toegestaan om 'minnaressen' te zoeken onder de jonge, nog niet besneden meisjes. Op hun beurt is het voor deze jonge meisjes een sport om de knapste krijgers aan de haak te slaan. De nog niet besneden jongens, ook al zijn ze al tieners, trekken in deze constructie aan het kortste eind. Zij kunnen slechts proberen om 's nachts een meisje op te zoeken. In deze situatie willen de jongens zo snel mogelijk besneden worden, om daarna als krijgers toegang te krijgen tot geoorloofde seks. Meisjes willen liever niet besneden worden, vanwege de pijn van de operatie, maar vooral omdat ze beseffen dat zij daarna hun seksuele vrijheid kwijt zijn. Zij kunnen dan niet meer zelf hun minnaars kiezen, maar moeten zich schikken in een door haar familie gearrangeerd huwelijk. (Saitoli. 1980) Wanneer een Maasai meisje zwanger wordt vóór haar besnijdenis, wordt zij onmiddellijk alsnog besneden: "Kinderen mogen geen kinderen krijgen".

Bij de Akan-sprekende volken van Ghana en Ivoorkust (waaronder Ashanti en Fanti) bestaat geen besnijdenis van meisjes. Toch bestaan er *rites de passage*. Wanneer de familie besloten heeft dat hun dochter huwbaar is (dit kan dus enkele jaren na de eerste menstruatie zijn), worden voorbereidingen getroffen voor het heugelijke moment. Dit houdt in dat de familie voldoende voedsel verzamelt voor het feest en dat er gouden sieraden, kralensnoeren en dure omslagdoeken, zoals *kente*, aanwezig zijn (ook als deze geleend moeten worden van andere families die welvarender zijn). Op de eerste dag van de overgangsriten wordt het meisje in alle vroegte door haar moeder gebaad (nog eenmaal is zij kind), met olie ingesmeerd zodat haar gehele lichaam glanst en daarna op een ceremoniële zetel geplaatst door de oudste vrouw in haar familie. Alleen volwassenen zitten op zetels, kinderen staan of zitten op de grond. Het is de rite van de *séparation*. Dit moment duidt op het naderende moment, dat zij als volwassene

uit deze *rites de passage* zal komen. Om haar heen zitten vrouwen uit haar familie en uit het dorp; er is muziek, er worden liederen gezongen die het meisje vertellen over haar aanstaande rol als volwassen vrouw, als echtgenote en als moeder; er wordt gedanst; kinderen spelen spelletjes. Zij ontvangt kleine giften. De oudste vrouw stopt een hard gekookt ei in haar mond, dat zij niet met haar handen mag aanraken, maar moet kauwen zonder te kruimelen (zij zal dan later geen kinderen verliezen door vroegtijdig sterven). Zij zal gebukt en ruggelings tegen een vriendinnetje staan. Deze laatste reikt haar tussen de benen door een hardgekookt ei: symbolisch voor haar vruchtbaarheid. Intussen wordt een maaltijd gekookt voor alle aanwezigen. Aan het einde van de eerste dag wordt het meisje naar het huis van haar moeder geleid, waar zij een aantal dagen zal blijven. Ze wordt er verwend door haar moeder; ze wordt verzorgd door vriendinnen, ze wordt behandeld als een koningin. Dit is de periode die van Gennep de *marge* noemt. Zij is geen meisje meer, maar ook nog geen vrouw. Op de laatste dag van deze periode, die vijf of zes dagen duurt, wordt het meisje aangekleed met dure doeken, die haar borsten vrij laten, prachtige kralensnoeren rond haar middel, gouden sieraden in haar haar. Haar lichaam glanst van de olie en is beschilderd met symbolen. Zo maakt zij, vergezeld door haar vriendinnen een tocht door het dorp, om zich te laten bewonderen en te feliciteren: een meisje is volwassen geworden, zij is nu huwbaar. (Sarpong, 1977)

Fase 3: tussen puberteit en huwelijk

De romantische opvattingen over het huwelijk die in West Europa de laatste twee eeuwen populair zijn geworden, zijn in traditioneel Afrika nauwelijks bekend geweest. Enigszins gechargeerd is wel gezegd: "In Afrika trouwt men eerst; daarna komt de liefde". Een huwelijk werd tot voor kort in Afrika primair gezien als een verbintenis van twee families die om uiteenlopende redenen belang hadden bij een huwelijk tussen kinderen van beide partijen. De meerderheid van de huwelijken werd dus 'gearrangeerd' door de ouderlingen van twee families. In veel gevallen hadden de twee echtelieden elkaar niet eerder gezien.

Eerste doel van een huwelijk was het verwekken/krijgen van kinderen voor de twee families. Mocht na verloop van tijd blijken dat een van beide echtelieden (of beide) onvruchtbaar was, dan werd het huwelijk als niet bestaand beschouwd. In bijna heel Afrika was (is) polygamie toegestaan. Dit wil niet zeggen, dat iedere man meer vrouwen heeft; ieder huwelijk kost geld. Alleen de man die het zich financieel kon permitteren, verkeerde in een positie om een tweede vrouw te trouwen. Ook wanneer een man meer vrouwen trouwde, bleef de eerste echtgenote de belangrijkste vrouw in huis. Zij had de leiding over het huishouden (de mede-echtgenotes, de kinderen, personeel). Polygamie had vooral een economische achtergrond. Het land mocht alleen bewerkt worden door vrouwen. Wie veel land had, had extra vrouwen nodig. Een andere reden voor polygamie was de traditie dat een hoogzwangere echtgenote terug ging naar haar moeder om daar te bevallen en er geruime tijd te verblijven om voor de baby te zorgen en zelf niet opnieuw zwanger te worden.

Om te mogen trouwen betaalde de bruidegom een geldbedrag of een of meer runderen aan de familie (de vader) van zijn bruid. Dit wordt bruidsprijs genoemd. Dit mag niet gezien worden als een koopsom. De bruid wordt niet 'gekocht'. Maar omdat de bruid voor haar familie een economische waarde vertegenwoordigde (als werkracht op de akkers, als productiefactor) diende die waarde gecompenseerd te worden. Met dat geldbedrag of die runderen kon de vader van de bruid zijn zonen uithuwelijken.

In de meeste Afrikaanse samenlevingen speelde (tot voor kort) de huwelijksluiting zich af tussen beide families. Er werden geschenken uitgewisseld en er werd palmwijn gedronken. Wie deze drank aanvaardde toonde daarmee aan dat hij akkoord ging met het huwelijk.

Voor een Maasai bruid is de aankomst (*rite de réintégration*) in haar nieuwe omgeving, het huis van haar bruidegom, een spannend en risicovol moment. Zal zij kunnen opschieten met haar schoonmoeder? Zal zij het vertrouwen krijgen van haar schoonzussen? Zal zij voldoen aan de hoge eisen die haar schoonfamilie aan haar stelt? Als de bruid haar eigen huis verlaat, mooi uitgedost, is zij verdrietig en bang. Zij mag niet omkijken, want zij zou kunnen veranderen in steen. Vrouwelijke familieleden van de bruidegom komen haar tegemoet en beginnen haar te beledigen: “Je bent net zo klein als een pygmee!”, “Je bent net zo lelijk als een ezel met kromme poten!” (Beckwith, 1999). Eenmaal bij het huis van haar man, worden zij en de familieleden die haar vergezellen opgewacht door de schoonfamilie. Er worden geschenken uitgewisseld, er wordt gezongen en gedanst (Saitoli. 1980)

Fase 4: tussen huwelijk en dood

Oude mensen staan overal in Afrika in zeer hoog aanzien. Zij zijn de dragers van de wijsheid die zij van hun ouders, en die weer van hun ouders hebben meegekregen. Zij zijn de verpersoonlijking van de continuïteit van hun cultuur, waarden en normen. Er is gezegd: “Wanneer in Afrika een oude man of vrouw sterft, verdwijnt er een archief”. De jongere generaties realiseren zich dat een oude man of vrouw op de drempel staat van het hiernamaals en binnenkort voorouder zal zijn, dat wil zeggen een invloedrijke persoonlijkheid die zijn aanwezigheid onder de levenden zal laten voelen wanneer dat nodig is en tegelijk een bemiddelaar tussen de levenden en de bovenwereld. Oude mensen behouden een centrale plaats in familie en samenleving en worden geconsulteerd bij problemen.

Deze algemene uitspraak dient genuanceerd te worden: niet iedere oude man of vrouw wordt na het overlijden aangeroept als voorouder; dat voorrecht geldt alleen voor hen die tijdens hun leven een belangrijke bijdrage geleverd hebben aan hun familie en samenleving: zij moeten zelf (veel) kinderen hebben gehad, met succes leiding gegeven hebben aan hun familie en samenleving door economische activiteiten of in leidinggevende functies en een bron van wijsheid en troost zijn geweest voor iedereen die een beroep op hen deed. Criminelen en lijders aan vreselijke ziekten (lepra) werden niet eens begraven, hun lichamen werden in het heilige bos gelegd. Zij konden nooit voorouders worden.

Sterven betekent vaak het bereiken van het einde van een bepaalde fase van ontwikkeling, het bereiken van een eindpunt, een terminus, in een cyclus van groei, en een overgang naar een volgende fase. En al weet iedereen dat de dood onontkoombaar is, de dood wordt in Afrika niet als natuurlijk ervaren. Iedere dood heeft een oorzaak, vaak het gevolg van een magisch ingrijpen door anderen.

Om de dood niet te provoceren (hij wordt immers gevreesd) wordt in Afrika zelden hardop gezegd, dat iemand dood is of overleden is. Men gebruikt daarvoor eufemismen, zoals “Hij (de naam van de overledene) heeft zich afgekeerd” (Maasai), of “Hij (naam van de overledene) is naar het dorp van zijn vader gegaan” (Fanti), of (in het geval van een notabele of dorpshef) “Een grote boom is gevallen” (Ashanti).

Rites de séparation. Na het overlijden komen vrouwelijke nabestaanden naar het huis om het lichaam te wassen, nagels te knippen, hoofdhaar te scheren; het lichaam wordt opgebaard in zijn/haar huis, gekleed in zijn/haar fraaiste kostuum, met de eretekenen die bij zijn/haar status behoorden. Bij de Dagomba (Noord Ghana) wordt de dode in zittende houding op een stellage op het dorpsplein gezet. Intussen wordt in het dorp met veel misbaar bekend gemaakt wie er overleden is. Mannen vuren geweren af, vrouwen jammeren en huilen; boodschappers trekken naar omliggende dorpen. Familieleden en dorpingen komen naar het huis van de overledene om afscheid te nemen en hun medeleven te betuigen aan de nabestaanden. Bij de Dagomba wordt rond de stellage gedanst. Een arm van de weduwe wordt vastgebonden aan de arm van haar zuster, om te voorkomen dat zij haar man zou willen volgen in de dood. Het leven van de overledene wordt bezongen, zijn weldaden geprezen in lange toespraken. De overledene wordt bedankt voor zijn bijdrage aan de samenleving, voor de zorg die hij heeft gehad voor zijn vrouw en kinderen. Er is de gemeenschap veel aan gelegen dat de overledene 'met een goed gevoel' zijn leven, zijn familie en dorp verlaat, zodat hij of zij niet de behoefte zal hebben de nabestaanden te komen bezoeken in onheilspellende dromen. Er worden voorbereidingen getroffen voor de ter aarde bestelling: in sommige culturen wordt een aparte lijkwade gemaakt, in andere wordt hij/ zij begraven in eigen kleren; een graf wordt gedolven; een 'diviner' wordt geconsulteerd; een doodskest wordt gemaakt. Het vertrek van de overledene uit zijn of haar huis is het moment waarop de scheiding (*séparation*) sterk ervaren wordt. Bij veel culturen wordt het lichaam niet door de hoofdingang van het huis naar buiten gedragen, maar wordt in de buitenmuur een aparte opening gemaakt.

De Dogon, die aan de voet van een steile rotswand (*falaise*) wonen, leggen hun doden in bijna ontoegankelijke grotten, hoog boven het dorp. Het lichaam wordt met touwen in de grot gehesen en daar neergelegd te midden van de resten van mensen die in de voorbije eeuwen overleden en daar bijgezet zijn. De lijkwade waarin de overledene was gewikkeld wordt teruggebracht naar het dorp en op het dorpsplein neergelegd als representant van de overledene. Dan verschijnen de weduwe en enkele van haar vriendinnen te midden van de menigte op het dorpsplein. Zij dragen de hak, de kalebassen en de aardwerken kruik van de overleden man met zich mee en breken die ritueel. Daarmee wordt aangegeven, dat de overledene die nooit meer nodig heeft. Het afscheid van het leven en van de gemeenschap is definitief.

Rites de marge. De overledene is niet langer tussen de levenden, maar hij of zij is nog niet definitief ingegaan in het hiernamaals. De dode zal moeten wachten tot de tweede begrafenis om dit te laten gebeuren. Dit is de periode waarin de weduwe of weduwnaar in de marge van het leven wordt geplaatst, geïsoleerd wordt door middel van zogenaamde afzonderingsrituelen. Zo mag in sommige culturen de weduwe gedurende een bepaalde tijd geen omgang met mannen hebben en bepaald voedsel niet gebruiken, zij moet rouwkleding dragen, haar haar scheren en haar maaltijden alleen gebruiken.

Rites de réintégration. De rituelen in deze derde fase zorgen voor de opname van de overledene in de wereld van de voorouders. Als dat niet lukt, zal de ziel van de overledene geen rust vinden en blijven dwalen, waarbij hij veelvuldig de nabestaanden zal bezoeken in hun dromen, of onheil in de vorm van ziekten of plotselinge dood over de nabestaanden brengen. Dezelfde fase zal ook de rituele beperkingen die na de ter aarde bestelling waren opgelegd aan de nabestaanden, opheffen. Daarmee wordt de rouwperiode afgesloten.

Het dagelijkse leven kan weer op de oude wijze worden opgepakt.

In het koninkrijk Benin in het huidige Nigeria werden koningen en koninginnen, en ook belangrijke notabelen geëerd met speciale altaren in de paleizen waarop bronzen (soms houten) portretbustes staan van de overledenen. Vroeger werden op deze 'koppen' fraai bewerkte olifantstanden geplaatst, naast andere attributen die de status van de overledene uitbeeldden, zoals staatsiezwaaarden, ceremoniële bellen. Veel van deze voorwerpen zijn al eeuwen oud en getuigen van de hoge vlucht die deze paleiskunst sinds de stichting van het koninkrijk in de veertiende eeuw heeft genomen.

Gebruikte Literatuur:

- Beckwith, Carol en Angela Fisher: *African Ceremonies* (2 delen). Harry N. Abrams, Inc. Publishers. New York. 1999
- Beek, Wouter van: *Dogon. Africa's People of the Cliffs*. Harry N. Abrams, Inc. New York. 2001.
- Gennep, Arnold van: *The Rites of Passage*. Routledge and Kegan Paul. London. 1960 (oorspronkelijke titel: *Rites de Passage*. 1908)
- Klashorst, Pauline van der (red.): *Dodendans. Ontdekkingsreis rond de dood in verschillende culturen*. KIT. Amsterdam. 1990
- Saitoli, Tepilit Ole and Carol Beckwith: *Maasai*. Harvill. 1980
- Sarpong, Peter: *The Sacred Stools of the Akan*. Ghana Publishing Corporation. Accra. 1971
- Sarpong, Peter: *Girls' Nubility Rites in Ashanti*. Ghana Publishing Corporation. Accra. 1977
- Himmelheber, Hans: *Masken und Beschneidung*. Museum Rietberg, Zurich. 1979
- Sieber, Roy and Roslyn Adele Walker: *African Art in the Cycle of Life*. National Museum of African Art. Washington, D.C. 1987